

Οι Νεότουρκοι
Βιβλιοκριτικό Σημείωμα

Χάρης Εξερτζόγλου

Η ΝΕΟΤΟΥΡΚΙΚΗ πολιτική κίνηση έκανε την εμφάνισή της στη δεκαετία του 1980 ως αντιπολίτευση στο αυταρχικό καθεστώς του Abdul Hamid με κύριο αίτημα την αποκατάσταση του οθωμανικού Συντάγματος του 1876 που είχε καταργήσει ο σουλτάνος λίγο μετά την άνοδό του στο θρόνο. Η επιρροή της κίνησης στην οθωμανική κοινωνία υπήρξε μάλλον περιορισμένη αλλά η διασύνδεσή της με τμήματα του σώματος των αξιωματικών του οθωμανικού στρατού οδήγησε στην επανάσταση του Ιουλίου 1908, που ανάγκασαν τον σουλτάνο να επαναφέρει σε ισχύ το Σύνταγμα και ανέδειξαν σε κυρίαρχη δύναμη μια τάση των νεότουρκων, την Επιτροπή «Ένωσις και Πρόοδος» (ΕΕΠ) [İttihad ve Terakki Cemiyeti] η πολιτική ηγεμονία της οποίας δεν αμφισβητήθηκε ποτέ σοβαρά μέχρι και τη συνθηκολόγηση της αυτοκρατορίας το 1918. Τα γεγονότα του Ιουλίου του 1908 σηματοδότησαν την απαρχή μιας πορείας κατά την οποία η Επιτροπή αποδύθηκε σε ένα σκληρό αγώνα για να συντηρήσει την αυτοκρατορία υπό ένα καθεστώς που θα συνδύαζε την κοινοβουλευτική τάξη με τον διοικητικό συγκεντρωτισμό. Στο διάστημα αυτό η Ε.Ε.Π. επέδειξε συχνά δείγματα αυταρχισμού απέναντι στη λειτουργία του κοινοβουλευτικού καθεστώτος που η ίδια είχε επαναφέρει και δημιούργησε μεγάλα ρήγματα τόσο με τις φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις που συντάσσονταν σε μια προοπτική αποκέντρωσης των εξουσιών του οθωμανικού κράτους αλλά και με τις πολιτικές οργανώσεις των χριστιανικών μειονοτήτων αλλά και μέρους του μουσουλμανικού πληθυσμού. Κατά την ταραχώδη περίοδο 1912-1918 η Ε.Ε.Π. νόθευσε αισθητά το κοινοβουλευτικό καθεστώς και τις εκλογικές διαδικασίες, εκδιώχθηκε βιαίως από την εξουσία για να επανέλθει λίγο αργότερα με τον ίδιο τρόπο, έβαλε την αυτοκρατορία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των κεντρικών δυνάμεων κατά το διάστημα του οποίου επέδειξε τρομακτική σκληρότητα έναντι των μειονοτήτων με αποκορύφωμα τις αρμενικές σφαγές χωρίς να βελτιώσει στο ελάχιστο την αποτελεσματικότητα των οθωμανικών όπλων, και τέλος οδηγήθηκε στη συνθηκολόγηση και την παράδοση της χώρας στις δυτικές δυνάμεις το 1918.

Η αντιμετώπιση της περιόδου αυτής στην ιστοριογραφία υπήρξε κατά τη γνώμη μου μονομερής και ατελής. Από τη μια πλευρά το νεοτουρκικό καθεστώς και οι ενέργειές του αντιμετωπίστηκαν στο πλαίσιο μελετών διπλωματικής ιστορίας που αφορούσαν πτυχές του Μεγάλου Πολέμου. Οι μελέτες αυτές στο μεγαλύτερο μέρος τους μεταφέρουν τις γνωστές αδυναμίες της διπλωματικής ιστορίας: έμφαση σε πρόσωπα και διπλωματικά επεισόδια με τρόπο ώστε κάθε τι που δεν εμπίπτει στο διπλωματικό τομέα να εξαφανίζεται. Από την αλ-

λη η περίοδος αυτή ενσωματώθηκε σε διαφορετικές εθνικές αφηγήσεις που αφορούν κυρίως την αντιμετώπιση των μειονοτήτων και υπογραμμίζουν τις αυταρχικές πλευρές του καθεστώτος. Οι προσεγγίσεις αυτές τείνουν να περιορίσουν την κατανόηση της περιόδου σε ένα μονοσήμαντο σχήμα το οποίο μεταφέρει στο επίπεδο της αφήγησης την αντιπαράθεση των χρόνων εκείνων με μοναδικό στόχο να αναδείξει το «εθνικό δίκαιο» της κάθε πλευράς, στάση που βέβαια ακολουθεί κατά πόδας και η τουρκική ιστοριογραφία.

Κατά τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, εμφανίστηκε ένα νέο ενδιαφέρον για τους νεότουρκους από νεότερους ιστορικούς οι οποίοι χωρίς να ξεφεύγουν ολοκληρωτικά από το πλαίσιο των προηγούμενων ερμηνειών προβάλλουν νέα ερωτήματα και ερευνούν διαφορετικές πλευρές της περιόδου με γόνιμο τρόπο. Στο σημείωμα αυτό θα επιχειρήσω να παρουσιάσω τρεις μονογραφίες που εκδόθηκαν πρόσφατα σχετικά με τη νεοτουρκική περίοδο. Πρόκειται για τις μελέτες του Şükür Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, του Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey*, και του Hasan Kayali, *Arabs and Young Turks*¹. Οι μονογραφίες καλύπτουν όλη την περίοδο από την εμφάνιση της νεοτουρκικής κίνησης στη δεκαετία του 1880 μέχρι την οριστική εκδίωξη των νεότουρκων από την εξουσία στα 1918.

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά. Ο Ş. Hanioglu εξετάζει την περίοδο 1889-1902 κατά την οποία οι νεότουρκοι βρίσκονταν στην αντιπολίτευση. Η μελέτη οργανώνεται γύρω από δύο θεματικές ενότητες οι οποίες επικοινωνούν μεταξύ τους. Η πρώτη αφηγείται τα διάφορα στάδια οργάνωσης της νεοτουρκικής κίνησης, τους συσχετισμούς και τις ισορροπίες ανάμεσα στα κορυφαία στελέχη της κίνησης μέχρι και το 1902 όταν η κίνηση διασπάστηκε οριστικά. Ό,τι καταγράφεται επιβεβαιώνει και ενισχύει την εικόνα του κατακερματισμού της αντιχαμιτικής αντιπολίτευσης που γνωρίζαμε. Το ενδιαφέρον, ωστόσο, βρίσκεται στην παρακολούθηση όλων των τάσεων της νεοτουρκικής κίνησης και της ανάπτυξης του δικτύου της στην οθωμανική αυτοκρατορία και το εξωτερικό. Από τη δημιουργία του πρώτου πυρήνα στη στρατιωτική ιατρική ακαδημία της Πόλης στα 1889 μέχρι το συνέδριο του 1902 δημιουργήθηκε ένα μεγάλο δίκτυο οργανώσεων στην οθωμανική αυτοκρατορία και το εξωτερικό, το οποίο κατά καιρούς συντονιζόταν από συγκεκριμένα κέντρα της κίνησης και ανέπτυξε κυρίως εκδοτική και λιγότερο πολιτική δραστηριότητα. Το δυναμικό της κίνησης ενισχυόταν διαρκώς είτε με αυτοεξόριστους που εγκατέλειπαν τη χώρα είτε με εκτοπισμένους σε επαρχιακές πόλεις της αυτοκρατορίας, αξιωματούχους και μη, που βρέθηκαν εκεί λόγω των αντιχαμιτικών

κούς πληθυσμούς. Γνωρίζοντας καλά το τοπίο που συνθέτουν οι έρευνες για τον αραβικό εθνικισμό τάσσεται εξαρχής υπέρ της άποψης ότι ο χαρακτήρας του νεοτουρκικού κινήματος δεν υπήρξε εθνικιστικός και ότι θα πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στην πολιτική του συγκεντρωτισμού που ακολούθησε η Ε.Ε.Π. και την νομιμοποίηση που αναζήτησε πρώτα στον οθωμανισμό και μετά στον ισλαμισμό, και τον τουρκικό εθνικισμό που ως πολιτική δύναμη εμφανίστηκε αργότερα. Τις κατηγορίες περί πολιτικής εκτουρκισμού που απευθύνονταν στην Ε.Ε.Π. ο Kayalı τις αποδίδει στον πολιτικό λόγο της αντιπολίτευσης στην αντιπαράθεσή της με τα συγκεντρωτικά μέτρα της οθωμανικής εξουσίας (82 κ.ε.). Με βάση αυτή την υπόθεση ο Kayalı υποβαθμίζει την πολιτική σημασία του αραβικού εθνικισμού ως κίνηση με περιορισμένη εμβέλεια σε μικρές ομάδες χριστιανών αράβων η οποία προϋπήρχε μεν του νεοτουρκικού κινήματος χωρίς η εκδήλωση του τελευταίου να προσθέσει τίποτε ιδιαίτερο στη δυναμική της, που αναπτύχθηκε μόνο μετά την κατάρευση της αυτοκρατορίας και την ενσωμάτωση της Μέσης Ανατολής στο αποικιοκρατικό σύστημα⁸.

Η αραβική αντίδραση στους νεότουρκους δεν συγκροτήθηκε υπό τη σημαία του αραβικού εθνικισμού αλλά πήρε διαφορετικές μορφές μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής που ανέδειξε η εδραίωση του κοινοβουλίου και με δεδομένες τις ιδιαιτερότητες των αραβικών επαρχιών. Ο Kayalı δεν ισχυρίζεται ότι δεν υπήρξαν συνέπειες στις αραβικές επαρχίες μετά την εδραίωση της νεοτουρκικής εξουσίας, απλά ήταν διαφορετικού τύπου. Η νέα κατάσταση αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία και εχθρότητα από πολλούς τοπικούς ηγέτες που υπό το προηγούμενο καθεστώς απολάμβαναν ιδιαίτερων προνομίων, ενώ μεγάλα τμήματα του αραβικού πληθυσμού είδαν με συμπάθεια την επανάσταση του Ιουλίου. Με βάση αυτή τη διαπίστωση η μελέτη δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη διερεύνηση των σχέσεων τοπικών συμφερόντων και ηγετικών ομάδων με τη νεοτουρκική εξουσία. Η προσέγγιση αυτή παραπέμπει ευθέως στον πολιτικό κατακερματισμό του αραβικού πολιτικού κόσμου, τον οποίο ο Kayalı αναδεικνύει επαρκώς όταν εξετάζει την αντιμετώπιση ζητημάτων που αφορούσαν τις αραβικές επαρχίες, και την περιορισμένη συνοχή την οποία επέδειξαν οι άραβες πολιτικοί ηγέτες (96-107).

Ωστόσο, επισημαίνεται, η αδυναμία άρθρωσης ενός εθνικού αραβικού λόγου δεν σημαίνει ότι εν τέλει δεν εμφανίσθηκαν πολιτικές συσπειρώσεις των αράβων κατά τη δεύτερη συνταγματική περίοδο. Οι συσπειρώσεις αυτές, πάντως, δεν υποστήριξαν ποτέ την προοπτική της απόσχισης από την αυτοκρατορία. Οι άραβες

ηγέτες συνεργάστηκαν είτε για την υπεράσπιση τοπικών συμφερόντων είτε στην προοπτική της ενίσχυσης της αυτονομίας των αραβικών επαρχιών. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζεται η σχέση των αράβων με την πολιτική πλατφόρμα της αποκέντρωσης. Η πλατφόρμα αυτή, που ποτέ δεν ξεπέρασε ένα γενικό πλαίσιο αρχών, έτυχε της υποστήριξης πολιτικών ομάδων από τους χώρους και των μη μουσουλμάνων και των μουσουλμάνων, ανάμεσα στους υποστηρικτές της συγκαταλέγονταν κορυφαία στελέχη των αλβανικών και αραβικών κινήσεων, αλλά αντιμετώπιστηκε με ιδιαίτερη καχυποψία και εχθρότητα από την Ε.Ε.Π. και η τύχη της σφραγίσθηκε οριστικά μετά την επιστροφή της Επιτροπής στην εξουσία, το 1913 και το πολιτικό ξεκαθάρισμα που ακολούθησε.

Όμως οι πολιτικές επιπλοκές που δημιούργησαν οι εχθροπραξίες στη Λιβύη και τα Βαλκάνια δημιούργησαν νέα δεδομένα στις αραβικές επαρχίες. Μπροστά στο φάσμα της οθωμανικής κατάρρευσης, πολλοί τοπικοί ηγέτες στις αραβικές επαρχίες άρχισαν να επαναλύχουν τη στάση τους απέναντι στους νεότουρκους αναζητώντας στην ξένη επέμβαση τα στηρίγματα εκείνα που θα διασφάλιζαν τη θέση τους χωρίς, τελικά, να εκδηλωθεί τότε κάποια δραστική αλλαγή στη στάση τους απέναντι στην οθωμανική εξουσία. Ισχυρότερη πρόκληση υπήρξε η εμφάνιση μιας μεταρρυθμιστικής πολιτικής πλατφόρμας που έθετε εκ νέου το θέμα της αυτονομίας των αραβικών επαρχιών στο πλαίσιο πάντα της οθωμανικής αυτοκρατορίας με την καθιέρωση της αραβικής ως επίσημης γλώσσας στην εκπαίδευση και τη δικαιοσύνη και τον διορισμό αξιωματούχων αποκλειστικά από τις αραβικές περιοχές στις κύριες διοικητικές θέσεις. Παρά την αρνητική στάση της Ε.Ε.Π. απέναντι στους συγκεκριμένους εκπροσώπους της κίνησης και την καταστολή των δραστηριοτήτων της, η οθωμανική κυβέρνηση υιοθέτησε μεγάλο μέρος της μεταρρυθμιστικής πλατφόρμας, κυρίως την εισαγωγή της αραβικής ως επίσημης γλώσσας και τον ορισμό αράβων και αραβομαθών αξιωματούχων στη διοίκηση. Κατά τον Kayalı η στάση αυτή δεν είναι δυσερμήνευτη. Η Επιτροπή μετά την απώλεια των βαλκανικών επαρχιών άρχισε να εκτιμά περισσότερο την οικονομική και πολιτική σημασία των αραβικών επαρχιών μέχρι του σημείου να εξετάσει και τη μεταφορά της οθωμανικής πρωτεύουσας στην Ανατολή, σκέψη η οποία απορρίφθηκε γρήγορα. Ουσιαστικά, μετά την απώλεια των βαλκανικών επαρχιών η χώρα είχε μετατραπεί σε ένα μουσουλμανικό κράτος και οι προσδοκίες που η Ε.Ε.Π. στήριζε στον οθωμανισμό κατέρρευσαν. Χωρίς να εγκαταλείψει την πολιτική του συγκεντρωτισμού η Επιτροπή στράφηκε προς τον ισλαμισμό ως το κατάλληλο μέσο για τη διατήρηση της αφοσίωσης των μουσουλ-

μάνων. Η προσωρινή ισορροπία δεν κράτησε για πολύ διότι η έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου ανέτρεψε εκ νέου το σκηνικό. Η οθωμανική ήττα στο Σινά το 1915 ενίσχυσε τον πανικό των νεότουρκων και τη δυσπιστία τους απέναντι στους άραβες ηγέτες με τους οποίους μέχρι τότε συνεργάζονταν. Η εγκατάσταση του Cemal पासά στη διοίκηση της Συρίας συνοδεύτηκε από σειρά καταπιεστικών μέτρων που στόχο είχαν να συντρίψουν κάθε απόπειρα συνδιαλλαγής με τους βρετανούς και τους γάλλους. Οι εκτελέσεις σημαντικών αράβων πολιτικών όπως οι al-Zahrawi και al-Asali το 1916, ο εκποτισμός μεγάλου αριθμού Σύριων κ.ά. απλώς ενίσχυσαν την καχυποψία άλλων αράβων ηγετών απέναντι στο οθωμανικό κράτος. Ο Kayalı θεωρεί για παράδειγμα ότι αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της πολιτικής υπήρξε η εξέγερση στη Hezaj από τον Hysayn που μέχρι τότε είχε διατηρήσει μια «ουδέτερη» στάση⁹ παρά τις σημαντικές τριβές που είχε στο πρόσφατο παρελθόν με την οθωμανική διοίκηση, τις οποίες η μελέτη παρακολουθεί συστηματικά (144-170), και τη δέσμευση των βρετανών για άμεση βοήθεια.

Εν τέλει η ρευστότητα που χαρακτήριζε τις σχέσεις αράβων και νεοτούρκων συντηρήθηκε μέχρι και το 1918. Η πλειοψηφία των αράβων ηγετών και των πολιτικών ομάδων εξακολούθησε μέχρι αργά να υποστηρίζει την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας και να είναι αφοσιωμένη στο Σουλτάνο Χαλίφη ενώ η εμβέλεια των αραβισμού και της ανεξαρτησίας των αραβικών επαρχιών υπήρξε εξαιρετικά περιορισμένη. Ο αραβισμός, όπως και ο τουρκισμός σύμφωνα με τον Kayalı δεν ξέφυγαν κατά τη νεοτουρκική περίοδο από το πλαίσιο μιας πρώιμης πολιτισμικής αναζήτησης¹⁰ και δεν μετουσιώθηκαν σε πολιτικές κινήσεις. Η εξουσία της Επιτροπής δεν ενθάρρυνε τον τουρκισμό ούτε στηρίχθηκε σε αυτόν αλλά με άξονα μια ισχυρή συγκεντρωτική πολιτική ταλαντεύτηκε ανάμεσα στον οθωμανισμό και τον ισλαμισμό με βάση την εκτίμηση των συγκεκριμένων πολιτικών αναγκών σε μια κρίσιμη εποχή στην προοπτική πάντα της διατήρησης της ακεραιότητας της αυτοκρατορίας. Παρά τις παρατηρήσεις ή και τις διαφωνίες που θα μπορούσε να έχει κανείς, η χρησιμότητα των μονογραφιών αυτών είναι δεδομένη καθώς με τον επιστημονικό χαρακτήρα τους και τη μεγάλη ποικιλία πηγών που χρησιμοποιούν εμπλουτίζουν σημαντικά τις γνώσεις μας για τη νεοτουρκική περίοδο. Επιτρέπουν επίσης να σκεφθούμε ξανά βασικές πλευρές της νεοτουρκικής περιόδου που αφορούν την τοποθέτησή της σχετικά με το πρόβλημα της συνέχειας ή της τομής με την οθωμανική πολιτική παράδοση, την εμβέλεια αλλά και τις αντιφάσεις των ιδεολογικών ρευμάτων που εμφανίσθηκαν εκείνη την περίοδο, τις σχέσεις της νεοτουρκικής

εξουσίας με τις εθνοθησκευτικές ομάδες καθώς και τη λειτουργία της πολιτικής. Η συζήτηση των σημείων αυτών ξεπερνά τα όρια αυτού του σημειώματος. Θα ήθελα πάντως να καταθέσω ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με ένα κρίσιμο ζήτημα που κατά τη γνώμη μου δεν αντιμετωπίζεται ικανοποιητικά. Πρόκειται για την τομή που επέφερε η επανάσταση του 1908 στο πεδίο της λειτουργίας του πολιτικού λόγου και της πολιτικής σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο.

Ένα σημείο το οποίο νομίζω επιβεβαιώνεται ξανά είναι ότι η εμφάνιση της νεοτουρκικής κίνησης δεν οδήγησε σε αισθητές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο ασκείτο η πολιτική. Μέχρι και το 1908 η πολιτική ζωή της χώρας εξακολούθησε να οργανώνεται γύρω από τις πολιτικές διαμάχες στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους, χωρίς βέβαια η πολιτική να εξαντλείται στο πλαίσιο αυτό. Είναι γνωστό ότι οι πολιτικές πρωτοβουλίες στην οθωμανική αυτοκρατορία, όπως οι μεταρρυθμίσεις του Ταζιμάτ απέρρεαν από διαφορετικούς συσχετισμούς στο εσωτερικό του κράτους και δεν προέκυψαν ως απάντηση σε πιέσεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων¹¹. Ηγετικές προσωπικότητες τόσο στο χώρο των μουσουλμάνων όσο και σε αυτόν των μη μουσουλμάνων συνδέονταν άμεσα ή έμμεσα με τον κρατικό μηχανισμό στη διαμεσολάβηση του οποίου αποσκοπούσαν πάντα. Αν μεταφερθούμε στο χώρο της νεοτουρκικής κίνησης, χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος με τον οποίο κορυφαία στελέχη της, όπως ο Murad μπέης, χρησιμοποίησαν τη συμμετοχή τους σε αυτήν για να διαπραγματευθούν την επιστροφή τους στον κρατικό μηχανισμό¹². Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο η νεοοθωμανική κίνηση είχε χρησιμοποιηθεί από τον πρίγκιπα Mustafa Fazil κατά τη δεκαετία του 1860. Θα ήταν άδικο να υποθέσουμε με βάση αυτά ότι ο αντιπολιτευτικός χαρακτήρας της κίνησης ήταν προσχηματικός, αλλά η χρήση της σε ένα πολιτικό παιχνίδι στο επίκεντρο του οποίου βρισκόταν ο Σουλτάνος ως πρόσωπο που συγκέντρωνε την αφοσίωση των περισσότερων μελών της πρέπει να υπογραμμισθεί. Στο πεδίο της πολιτικής τα πάντα αλλάζουν μετά το 1908 καθώς η πολιτική προοπτική απελευθερώνεται από την πρόσδεσή της στους εσωτερικούς συσχετισμούς της οθωμανικής εξουσίας παρά το ότι η φύση της νεοτουρκικής επανάστασης, ως στρατιωτικού κινήματος, τοποθετείται στο παραδοσιακό πλαίσιο.

Η συνηθισμένη αντιμετώπιση των επαναστατικών κινήσεων στην ιστοριογραφία εξαντλείται κυρίως στην ανεύρεση του επαναστατικού υποκειμένου, του κοινωνικού του λόγου τα εμπλέκουν σε γλωσσικά παιχνίδια που τελούν να ανασηματοδοτούν το ίδιο πεδίο το οποίο υποτίθεται πως ελέγχουν με την επιλογή μιας ορισμένης γλώσσας. Η διαμεσολάβηση λοι-

πα πράγματα. Στην περίπτωση μας η σύνδεση της νεοτουρκικής επανάστασης με συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις όπως η γραφειοκρατία, η γραφειοκρατική αστική τάξη, ή η καλύτερη αστική τάξη¹³ δεν εξηγεί απολύτως τίποτα για λόγους που δεν μπορούμε να αναφέρουμε εδώ. Αντίθετα, έχει περισσότερη σημασία να ερμηνεύσει κανείς την επανάσταση του 1908 όχι σε σχέση με τις αιτίες που την προκάλεσαν αλλά σε σχέση με τη δυναμική που δημιούργησε και η οποία δεν μπορεί να αναχθεί άμεσα στις αιτίες αυτές¹⁴.

Κατά τη γνώμη μου, η σημασία της επανάστασης βρίσκεται στο θρυμματισμό του απολυταρχικού καθεστώτος και στη θεσμοθέτηση της μαζικής πολιτικής συμμετοχής της στην κατάρτιση του αποκλεισμού από την πολιτική των κατοίκων της αυτοκρατορίας, των μη μουσουλμάνων συμπεριλαμβανομένων, και την ενθάρρυνση της συμμετοχής τους. Χωρίς αμφιβολία η διαπίστωση αυτή έχει γίνει αλλά οι συνέπειες της μεταβολής αυτής δεν έχουν διερευνηθεί ικανοποιητικά. Η ερμηνεία των πολιτικών αντιπαράθεσεων κατά τη δεύτερη συνταγματική περίοδο συνήθως περιορίζεται στη διαμάχη των δύο πολιτικών κατευθύνσεων, του συγκεντρωτισμού και της αποκέντρωσης υπό το φως των εθνοθησκευτικών διαιρέσεων της αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτό οι δύο κατευθύνσεις εμφανίζονται ως σκληροί πυρήνες πολιτικής ως οιοιδήποτε λόγοι, η νομιμοποίηση των οποίων επιχειρήθηκε από συγκεκριμένες ιδεολογίες όπως ο οθωμανισμός, ο ισλαμισμός, ή οι διάφορες εθνικές ιδεολογίες. Αλλά η διάκριση αυτή είναι κατά τη γνώμη μου ανεπαρκής. Η αποκέντρωση και ο συγκεντρωτισμός αποτελούν μέρος πολιτικών λόγων στον ίδιο βαθμό που αποτελούν η χρήση του Ισλάμ ή του έθνους. Οι λόγοι αυτοί δεν νομιμοποιούν σκληρούς πυρήνες πολιτικής αλλά σκληρούς πυρήνες εξουσίας. Η αδυναμία των αναλύσεων αυτών απορρέει, νομίζω, από τον αντανάκλαστικό τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τη σχέση πολιτικού υποκειμένου και πράξης από τη μια πλευρά και πολιτικού λόγου από την άλλη όπου ο δεύτερος θεωρείται πως προκύπτει από ένα συνειδητό υποκείμενο το οποίο ενεργεί με βάση μια καθορισμένη στρατηγική την οποία εκφράζει και νομιμοποιεί μέσα από την άρθρωση συγκεκριμένου πολιτικού λόγου. Αλλά ο λόγος, ως γλωσσική κατασκευή που υπόκειται στη ρευστότητα της γλώσσας, δεν είναι από ενεργούμενο του χρήστη του και οι απόπειρες των υποκειμένων να αποδώσουν σταθερό νόημα στις πράξεις και τις προθέσεις τους μέσω του λόγου τα εμπλέκουν σε γλωσσικά παιχνίδια που τελούν να ανασηματοδοτούν το ίδιο πεδίο το οποίο υποτίθεται πως ελέγχουν με την επιλογή μιας ορισμένης γλώσσας. Η διαμεσολάβηση λοι-

πόν του πολιτικού λόγου στην πολιτική διαμάχη είναι ενεργητική και καμία πολιτική πράξη δεν υφίσταται χωρίς αυτήν. Είναι αδύνατο να διακρίνουμε την πολιτική σε δύο σφαίρες εκ των οποίων η πρώτη συμπεκνώνει τα πραγματικά συμφέροντα και τις πραγματικές προθέσεις και στρατηγικές και η δεύτερη απλώς τις αποτυπώνει γλωσσικά. Η πολιτική αφορά σε μεγάλο βαθμό τη διαμάχη των πολιτικών λόγων που θα ορίσουν εν τέλει το ποίος καθιστά εαυτόν ορατό ως εκπρόσωπο του λαού, το έθνος κ.λπ. Η συμβολική αυτή θέση αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο της διαμάχης έξω από το οποίο καμία αντιπαράθεση δεν έχει νόημα.

Η επανάσταση των νεότουρκων δημιούργησε ένα κενό μετά την πτώση της απολυταρχίας και του σουλτάνου ως εκπροσώπου μιας θεοκρατικής τάξης πραγμάτων. Η νέα πολιτική ζωή που ξεπήδησε με τον κοινοβουλευτισμό, την ελευθεροτυπία και την κινητοποίηση μεγάλων τμημάτων του λαού διαπεράστηκε από την έκρηξη του πολιτικού λόγου(ων) η οποία οργανώθηκε γύρω από έναν πυρήνα ερωτημάτων που αφορούσε τη [φαντασική] εκείνη οντότητα στο όνομα της οποίας ασκείται η πολιτική. Με δεδομένη την εθνοθησκευτική διαίρεση της αυτοκρατορίας αλλά και τον κατακερματισμό της σε τοπικές κοινωνίες η απάντηση στο ερώτημα δεν είναι εύκολη υπόθεση αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα έπρεπε να επιχειρηθεί. Οι πολιτικοί λόγοι όχι μόνο ανέλαβαν να ορίσουν τη φύση αυτής της οντότητας(ες) αλλά αντιπαράτεθηκαν και για το ποιος ακριβώς την(τις) εκπροσωπεί πραγματικά. Η πολιτικοποίηση του Ισλάμ για παράδειγμα γίνεται ταυτόχρονα από τους φονταμενταλιστές της «Μουσουλμανικής Ένωσης» και την Επιτροπή «Ένωσις και Πρόοδος» με στόχο την ιδιοποίηση της μουσουλμανικής κοινότητας για λογαριασμό τους αλλά με τελείως διαφορετικό τρόπο. Ανάλογες διαμάχες εμφανίσθηκαν ανάμεσα στις οργανώσεις και τις ηγετικές προσωπικότητες των μη μουσουλμάνων. Στο πλαίσιο αυτό η χρήση του Ισλάμ ή του εθνικισμού δεν μπορεί να θεωρηθεί απλό γλωσσικό τέχνασμα, το οποίο επιλέγει ή εγκαταλείπει κανείς κατά βούληση αλλά προϋπόθεση συγκρότησης πολιτικών λόγων που διεκδικούν τη μοναδικότητα της αντιπροσώπευσης. Οι λόγοι αυτοί δεν λειτουργούν ως πέπλα που καλύπτουν πραγματικές προθέσεις ή πραγματικά κοινωνικά συμφέροντα, αλλά συμβάλλουν ενεργά στην αναδιάρθρωση και του πολιτικού και του κοινωνικού προβάλλοντας νέες θέσεις και στάσεις για τα κοινωνικά υποκείμενα και διαμορφώνοντας ένα νέο τοπίο που δεν ανάγεται ευθέως στις συνθήκες που το δημιούργησαν. Η διαμάχη αυτή μεταφράζεται σε σχέσεις εξουσίας διότι ο έλεγχος του πεδίου της εκπροσώπησης της οντότη-

τας στο όνομα της οποίας ασκείται πολιτική εξαργυρώνεται πολιτικά. Οι νεότουρκοι, αν και κυριάρχησαν στον κρατικό μηχανισμό και έδρασαν αυταρχικά, δεν έπαυσαν να μιλούν εν ονόματι των οθωμανών ή των μουσουλμάνων, στο όνομα δηλαδή συλλογικών υποκειμένων για λογαριασμό των οποίων δήλωναν ότι ακολουθούν τη συγκεντρωτική πολιτική τους, κατηγορώντας τους αντιπάλους ότι επιδιώκουν τη διαίρεση των υποκειμένων αυτών και διεκδικώντας για λογαριασμό τους το αποκλειστικό δικαίωμα εκπροσώπησης τους. Η νομιμοποίηση της εξουσίας των νεότουρκων και η πολιτική τους ηγεμονία απορρέει ακριβώς από την υπεροχή τους στο πεδίο αυτό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα πλήρη στοιχεία είναι Sükrü M. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford 1995, 388 σ. Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey*, Leiden, 1997, 390 σ. Hasan Kayali, *Arabs and Young Turks, Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California Press, 1997, 291 σ. Η πρώτη μονογραφία εκδόθηκε στα τουρκικά με τίτλο *Osmanli Ittihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türker 1889-1902*, Istanbul, 1986. Οι άλλες δύο είναι επεξεργασμένες μορφές διδακτορικών διατριβών. Βλ. Aykut Kansu, «The Elusive Transformation. Politics and Economy During the Formative years of the Capitalist State in Turkey», Ph. D. Thesis MIT, 1990, και Hasan Kayali, «Arabs and Young Turks: Turkish-Arab Relations in the Second Constitutional Period of the Ottoman Empire, 1908-1918, Ph. D. Thesis Harvard University, 1988.
2. Πρβλ. με S. Mardin, *Continuity and Change in the Ideas of the Young Turks*, Occasional Papers, Robert College, Istanbul, 1969.
3. Πρβλ. με E.J. Zürcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926*, Leiden 1984 σ. 19-37 και C. Keyder, «Bureaucracy and Bourgeoisie: Reform and Revolution in the Age of Imperialism», *Review* τ. XI (2), 1988.
4. Πρβλ. με D. Quataert, «The Economic Climate of the Young Turk Revolution in 1908», *Journal of Modern History*, τ. 51(3) 1979.
5. Βλ. και K. Findley, *Bureaucratic reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton, 1980, σ. 291 κ.ε.
6. Βλ. ενδεικτικά D. Ergil, «A Reassessment: The Young Turks, their Politics and Anti-Colonial Struggle», *Balkan Studies*, τ. 16 (2), 1975, F. Ahmad, «Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities in the Ottoman Empire 1908-1914», στο B. Braude, B. Lewis, (επιμ.) *Christian and Jews in the Ottoman Empire*, τ. I, New York, 1982. Βλ. επίσης Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι. - 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Αθήνα 1997, 456 κ.ε.
7. Για το ίδιο ζήτημα βλ. επίσης E. Tauber, *The Emergence of the Arab Movements*, London, 1993, R. Khalidi (et.al.) *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia, 1991.
8. Πρβλ. με E. Dawn, *From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origins of Arab Nationalism*, University of Illinois, 1973, 140 κ.ε. R. Khalidi, «Arab Nationalism in Syria. The

Formative Years 1908-1914» στο W. W. Haddad, W. Ochsenwald (επιμ.), *Nationalism in a Non National State*, Ohio 1977, του ίδιου «Ottomanism and Arabism in Syria before 1914: A Reassessment» στο R. Khalidi (et al), *The Origins of Arab Nationalism*, ό.π.

9. Πρβλ. με E. Karsh, I. Karsh, «Myth in the Desert, or not the Great Arab Revolt», *Middle Eastern Studies*, τ. 33(2), 1997.
10. Πρβλ. με J.M.Landau *Pan Turkism in Turkey: A Study in Irredentism*, London, 1981, σ. 34 κ.ε.
11. R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, 1963, B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1968.
12. Hanioglu, ό.π., 97-100.
13. Βλ. ενδεικτικά F. Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford, 1969, 17-18, του ίδιου «Vanguard of a Nascent Bourgeoisie. The social and economic policy of the Young Turks», στο O. Okyar, H. Inalcik (επιμ.), *Türkiye'nin Sosyal ve Economic Tarihi*, Ankara, 1980, C. Keyder, *State and Class in Turkey*, London, 1987, 49-67, F.M. Göcek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of the Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford, 1996, κεφ. II.
14. Θα ήταν χρήσιμο να ανατρέξει κανείς σε σχέση με το σημείο αυτό στην προβληματική του F. Furet και την κριτική στο κυρίαρχο παράδειγμα ερμηνείας της Γαλλικής Επανάστασης. Βλ. F. Furet, *Interpreting the French Revolution*, Cambridge, 1988 (α' γαλλική έκδοση 1978) αλλά και τη συμβολή της L. Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, 1986.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ '99

ΕΝΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΔΦΙΕΡΩΜΑ: ΑΛΓΕΡΙΑ – ΜΑΡΟΚΟ

N. Εγγονόπουλος Μπαλιόλης (εκπ. μεταφ. Η. Ιβάνοβιτς) ■
Διηγήσεις "Αγροίφανα" (γαλλική μεταφ. Δημ. Τ. Αναλις) ■
D' Alembert Παρατηρήσεις γύρω από την τέχνη της μετάφρασης (μεταφ. Μ. Παπαδόπουλος) ■ S. Jeanperret V. Hugo et William Shakespeare ■ V. Hugo Πρόλογος στη νεότερη μετάφραση του Σαίξπηρ (μεταφ. Γ. Ζαχαροπούλου) ■ V. Ινκλιανός Des institutions de la traduction à la traduction des institutions ■ J.-R. Lachmiel - A. Bernag. Συνομιλία (μεταφ. Η. Μπαταράκης) ■ Τζο Άντερς Το γροσκάκι του Γρένλαντ (μεταφ. Χ. Γκαλόνης) ■ Simon Loya Ο έγγυλος και η φίλοινα (μεταφ. Σ. Μπακογιάννη) ■ Αλίκη Σαίξπηρ Τα θεάματα του Αγίου Λαζαρίου ■ Μ. Θραγγόπουλος Η υποκειμενική τέχνη του μεταφραστή ■ Σ. Παπαθανασίου Άνω Αχμάνοβα, τρεις μεταφράσεις ■

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ■ ΣΧΟΛΙΑ